

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Слов'янський світ і Україна

Збірник наукових праць на пошану
ректора Рівненського державного гуманітарного університету,
професора Руслана Постолювського

Рівне
Видавець О. Зень
2021

УДК 94(367):94(477)
С-481

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 30 червня 2021 р.)

Рецензенти:

Анатолій Філінюк – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету імені
Івана Огієнка

Володимир Фісанов – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Чернівецького національного університету імені
Юрія Федьковича

Тарас Чухліб – доктор історичних наук, провідний науковий
співробітник Інституту історії України НАН
України

Відповідальний редактор
кандидат історичних наук, професор **Валерій Шеретюк**

Слов'янський світ і Україна: Збірник наукових праць на пошану ректора Рівненського державного гуманітарного університету, професора Руслана Постолювського. – Рівне : О. Зень, 2021. – 432 с.

ISBN 978-617-601-377-8

Видання присвячене 70-річчю від дня народження професора, ректора Рівненського державного гуманітарного університету, заслуженого діяча науки і техніки України, члена-кореспондента Академії педагогічних та соціальних наук, члена-кореспондента Міжнародної слов'янської академії Р. М. Постолювського. У збірнику подані наукові розвідки з історії слов'янських народів та широкого спектру проблем української історії різних періодів. Серед авторів – науковці з академічних установ та вишів України й зарубіжжя.

Видання розраховане на науковий та викладацький загал, студентів, та всіх, хто небайдужий до історії.

УДК 94(367):94(477)

ISBN 978-617-601-377-8

© Рівненський державний
гуманітарний університет, 2021

ДЕМОГРАФІЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ КОЛОНІАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ФРАНЦІЇ В НОВИЙ ЧАС

III-тя Республіка отримала у спадок від попередніх режимів колоніальні володіння, територія яких становила близько мільйона квадратних кілометрів, населених приблизно 5400000 жителями [8].

Разом з територіями III-тя Республіка отримала у спадок ідеї. Одні з них сприймалися сучасниками, інші були застарілі і на зміну їм приходили нові. Колоніальним ідеям доводилося уживатися з великими демократичними принципами, які III-тя Республіка успадкувала від революції 1789 р.

Витоки колоніальної ідеології III-ої Республіки слід шукати в попередніх періодах. Колоніальна ідеологія в новий час мала під собою наукову основу, а також базувалася на деяких міфах, таких як міф про винятковість білої раси, міф про месіанство Франції.

Свідчення того, що колонізація повинна бути вигідна, приймалося усіма без винятку прихильниками колоніальної експансії у Франції. Однак, вигода могла бути різною. На наш погляд слід виділити дві основні ідеї: по-перше, колонізація вигідна метрополії, по-друге, колонізація вигідна самим колоніям. Беручи одну з цих тез, часто намагаючись поєднати їх у своїх розумових конструкціях, прихильники колонізації будували свою аргументацію на захист колоніальної політики, висували власні колоніальні ідеї.

Для обґрунтування колонізації використовувались як економічні, так і політичні аргументи. Колоніальна ідея завжди була пов'язана з ідеєю могутності держави, із збільшенням слави і величі французького короля, з цілісністю територій, де підносився національний прапор. Так, наприклад, захоплення Алжиру Францією в 1830 р. пояснювалося, насамперед, політичними причинами: бажанням імператора збільшити престиж монархії всередині країни і за кордоном [9, с. 25].

Колонізація завжди економічно виправдовувалася. С. де Шамплен, Ж. А. де Рішельє, Ж.-Ф. Дюплекс, Ж.-Б. Кольбер, так чи інакше, говорили про комерційну вигоду від володіння колоніями [5, с. 8-11]. Ідея, що колонії засновані метрополією і для метрополії, а, отже, повинні приносити торгівельний прибуток, була дуже популярна. Політика Меркантилізму і Колоніальний пакт були покликані підтримувати цю ідею. У другій половині XIX ст. у зв'язку з промисловою революцією та епохою лібералізму і вільного обміну, принципи старої колоніальної системи були поставлені під сумнів. На початку 1860-х рр. багато ліберальних економістів вважало, що період колонізації закінчується. Однак, за словами Ш.-Р. Ажерона, знайшлися «еретики» (серед них Ж. Дюваль, П. Леруа-Больє), які стали пропагувати «новий колоніальний порядок», заснований на принципах вільного обміну. До початку 1890-х рр. з перемогою протекціонізму Франція знову повернулася до захисту своїх колоніальних ринків і своєї промисловості. Старі, безумовно, вдосконалені ідеї трактувалися тепер по новому. Це, зокрема, дозволило Ш. Р. Ажерону зробити висновок, що з 1890-х рр. можна говорити про нео-меркантилізм і

порівнювати монопольні компанії старого колоніального режиму з появою в останній третині XIX ст. концесійних компаній, наприклад, на території Французького Конго [5, с. 13].

Одним з важливих аспектів колоніальної ідеї був демографічний. Ж. Валетт вважає, що у Франції до 1871 р. популярною була ідея, про те, що рентабельність колоній залежала від ступеня її заселення вихідцями з Європи, тобто від сили міграційного потоку [14, с. 172]. Справжніми колоніями вважали тільки поселенські колонії. Їм протиставляли факторії і морські бази. Демографічний аспект колоніальної ідеї поділяло багато прихильників колонізації, незважаючи на відмінність їх поглядів на інші колоніальні проблеми. Багато в чому це було пов'язано з тим, що еміграція в колонії розглядалася під різними кутами: як з точки зору користі її для метрополії, так і з точки зору її користі для колоніальних територій.

Ш.-Р. Ажерон відзначає, що в XVIII ст. частина французького нобілітету відкрито думала про колонії, як про резервуар для надлишків бідного населення, яке загрожувало соціальному порядку [5, с. 46]. Формула «колоніалізм - запобіжний клапан для нації» набувала велику популярність в період соціальних криз. На французьких мислителів справила вплив теорія Мальтуса, за якою безперервне зростання населення повинно неодмінно привести до зростання бідності. З кінця XVIII ст. європейські економісти дивилися на колонізацію як на спосіб вирішення цієї проблеми. Однак, не було єдиної думки у виборі шляху її вирішення. Ліберали XIX ст. захищали свободу еміграції, французькі соціалісти-утопісти виступали за централізовану еміграцію.

Алжир розглядався як ідеальне місце для французької еміграції. Ж. Дюваль - один з відомих ідеологів колоніалізму II-ої Імперії, економіст, географ, філантроп, згодом відійшов від вчення Фур'є, розглядав колонізацію як заселення землі та її експлуатацію. Його численні статті, доповіді та книги відіграли велику роль у розгортанні колоніальної пропаганди, в поширенні колоніальних поглядів часів II-ої Імперії в демократичних колах і серед французької інтелігенції [4, с. 135]. Вплив ідей Ж. Дюваля на колоніальних ідеологів III-ої Республіки, і, зокрема, на П. Леруа-Больє є беззаперечним. На думку М. Н. Машкіна його аргументи на користь колонізації були звичайні для фур'єристів. Це – вільне Середземне море, очищене від піратів, необмежене поле діяльності для капіталів, знищення пауперизму, широкі можливості для соціального експерименту в Алжирі.

Ж. Дюваль висував і великодержавні мотиви: збільшення в два рази французької території, зміцнення могутності Франції в Середземномор'ї, зростання її флоту та розширення впливу на Туніс, Тріполі і Марокко. Наводилися їм і аргументи економічного характеру: виробництво в Алжирі більшості колоніальних товарів, які Франція закуповувала за кордоном [4, с. 132,133]. Кінцевим результатом колонізації, за Ж. Дювалем, була б «економічна єдність планети» та «соціальна гармонія» [9, с. 45]. Можна сказати, що при всій логіці своїх роздумів, Ж. Дювалю був властивий емоційний погляд на колонізацію.

Найвідомішим письменником, який прославляв в роки II-ої Імперії колонізацію, був Люсьєн-Анатоль Прево-Парадоль. Цей ліберальний мислитель

і політичний діяч — супротивник імператорського правління Наполеона III, був гарячим прихильником колоніального розширення Франції та будівництва Середземноморської Імперії. Він був проти соціальних експериментів в колоніях фур'єристів і сен-симоністів. Для нього колонізація була засобом збільшення ролі Франції у світі. У своїй книзі «Нова Франція» - він писав про Алжир як про «французьку країну, яка має бути заселена і культивована французами» [2, с. 418-419]. Він пов'язував демографічне відродження Франції з колонізацією. Мріяв про той день, коли французи, стисненні в «африканській Франції» (так називали Алжир), прийдуть в Марокко, Туніс і створять «Середземноморську Імперію», яка мала стати джерелом французької величі у світі [4, с. 13]. Л.-А. Прево-Парадолль вважав недоцільним завойовувати далекі території. На його думку, справжні колонії повинні бути такими, на яких можна було б прижитися. Імперія для нього - це гарантія політичної могутності Франції в світі. Заселення французами Алжиру він вважав необхідним, якщо б згодом Франція захотіла опертися на Імперію в час врегулювання міжнародних відносин.

Схід притягував до себе погляди сен-симоністів. Зупинитися на них, вважаю за доцільне у зв'язку з тим, що один з них - Мішель Шевальє, був тісно пов'язаний з П. Леруа-Больє родинними зв'язками (з 1870 р. П. Леруа-Больє - зять М. Шевальє), і завдяки цьому, його погляди справили на Поля Леруа-Больє значний вплив. М. Н. Машкін пише, що метою сен-симоністів була всесвітня асоціація. Разом з нею на зміну експлуатації людини людиною повинна була прийти експлуатація природи людиною та всієї земної кулі, спираючись на наукову і технічну основи [4, с. 55]. Сен-симоністи боролися за прогрес індустрії. Колонізація, на їх думку, справила би позитивний вплив на прогрес усього людства і внесла б внесок у багатство всієї земної кулі експлуатацією малопродуктивних країн. Їхнім ідеалом була колонізація під контролем держави великими акціонерними компаніями [4, с. 74]. Держава повинна була проводити колонізацію шляхом проведення громадських робіт. Будівництво Суецького каналу, багато в чому, є заслугою активної діяльності сен-симоністів. Деякі сен-симоністи, зокрема Анфантен, дивилися на Алжир не просто як на французьку територію, яка мала цінність сама по собі, але і як на плацдарм для проникнення в райони Сахари, в області Нігеру та в інші частини центральної Африки [4, с. 76]. В роки III-ої Республіки цей погляд на Алжир набув популярності.

Пропозиції з приводу промислової експлуатації земної кулі Шевальє знайшли відображення в нарисі «Середземноморська система» (1839 р.), в якому він розвивав ідею про будівництво залізниць до середземноморських портів та заток, про залізницю по африканському узбережжю [4, с. 70].

Зіштовхуючись у процесі колонізації з іншою культурою і чужими народами, європейці намагалися обґрунтувати вигоду та необхідність колонізації для них. Про цивілізаторську місію Європи, як про важливий аргумент на користь колонізації, стали говорити та писати, починаючи з XVI століття. «Біла людина вірить у свою місію» [13, с. 93], - писав А. Руссіо. Термін «цивілізаторська місія» з'явився в епоху Просвітництва і, починаючи з 1879 р. став ключовим словом колоніальної Франції [5, с. 62]. «Велика нація» взяла на себе зобов'язання звільняти народи і нести Просвітництво варварам і дикунам. У

1788 р. було створено «Товариство захисту чорних», яке поставило перед собою за мету боротьбу з рабством. З другого року Республіки воно було перейменовано в «Товариство захисту чорних і колоній» [13, с. 87-88].

XIX ст. довело, що справжні захисники чорних і борці проти рабства були такими ж щирими прихильниками колонізації, як, наприклад, Шьолшер і П. Леруа-Больє. На думку А. Руссіо, очевидний взаємозв'язок таких важливих подій колоніальної історії XIX ст., як боротьба за скасування рабства в першій половині XIX ст. і завоювання великої колоніальної Імперії у другій половині. Французький дослідник Ж. Піррот - автор книги «Національні стереотипи і расові забобони в XIX - XX ст.» - пише, що «Європа в XIX ст. жила під прапором місіонерства, і місіонерська діяльність реалізувалася кожного дня, особливо в ході модернізації традиційних культур» [11, с. 35-36]. Ж. Дюваль писав, що колонізація «навчає дикунів і варварів ремесел і одночасно цивілізації» [5, с. 26]. У роки II-ої Імперії маркіз де Шасслу-Лоба (міністр морського флоту з 1859 по 1867 рр.) і Франсіс Гарньє (офіцер, географ, дослідник) внесли значний внесок у розробку колоніальної ідеології, поставивши акцент на цивілізаторську місію Франції. Вони бачили майбутнє Франції на Далекому Сході в Індокитаї. Шасслу-Лоба писав, що там необхідно встановити «нашу християнську цивілізацію», щоб знищити існуючі там жорстокі порядки. Ф.Гарньє закликав нести «факел цивілізації» у «глибоку темряву Аннама» [9, с. 48-49].

Ідея цивілізаторської місії була тісно пов'язана з міфом про національну винятковість Франції, як про країну з багатою культурою, ідеалами епохи Просвітництва, а також з міфом про перевагу Західної цивілізації в цілому над іншими народами світу. Цивілізувати і навчати можна було тільки нерозумних, диких та темних.

Стержнем колоніальної ідеології було переконання в перевазі Білої людини над іншими людськими істотами. Між колонізацією і расизмом був тісний зв'язок. До відкриття Сходу та Америки Європа була центром світу. У часи відносної ізоляції європейського континенту і виникла ідея європоцентризму. Почуття європейської переваги стверджувалося протягом Середніх віків і Старого режиму і, на думку Ж.-К. Карона та М. Верну, було засновано на християнстві, аристотелізмі і платонізмі. Це почуття розкривалося у наступній формулі: «Земля - Центр Всесвіту, Європа - центр Землі» [6, с. 8]. На думку М. А. Єрофєєва - європоцентризм в середині XIX ст. виражав вже не географічні погляди, а швидше певний світогляд. Його сутністю було уявлення про Західну Європу, як про такий собі «оазис розуму і цивілізації в темряві язичництва та дикості» [3, с. 182]. З ідеєю європоцентризму була тісно пов'язана концепція однолінійного розвитку суспільства. Міф про європейську перевагу і однолінійний розвиток науково обґрунтовувався. Позитивізм О. Конта став для даного міфу твердою основою. О. Конт виділив три етапи розвитку людського духу: теологічний, метафізичний, позитивний. Для нас цікавий той факт, що він вважав свою систему однаково придатною для всіх рас. Відмінність була лише в швидкості проходження різними народами цих етапів. На його думку, біла раса була найбільш наближена до ідеалу [13, с. 99]. У XIX ст. відбулося значне піднесення наукових та технічних знань. Європейські вчені намагалися довести

перевагу білих. Якщо расизм - це постійна ментальна поведінка, то тільки ХІХ ст., за словами А. Руссіо, спробувало підвести під нього наукову основу [13, с. 31].

Графа Жозефа Артура де Гобіно (1816-1882) відомого вченого, дипломата вважають одним із засновників ідеології расизму. У 1853 р. вийшов перший том його книги «Дослідження про нерівність людських рас» [10]. Двома роками пізніше побачив світ 2-ий том цієї знаменитої праці, на який спочатку не звернули увагу, але в майбутньому він справив великий вплив на французьких інтелектуалів і не тільки. Патрік Бенішу пише, що його концепція була широко поширена в буржуазному середовищі, і називає Ж.-А. де Гобіно творцем нової міфології, яка перекреслила ідею про братерство народів і єдине походження від Адама.

Граф Ж.-А. де Гобіно, кілька років прожив як французький посланник в Персії, замолоду виявляв інтерес до Сходу, особливо до східних релігій і мов. Він не був кабінетним ученим. У його документованих книгах був відображений особистий досвід автора. Крім «Дослідження про нерівність рас» його перу належать «Релігії та філософії в Центральній Азії» (1865), «Трактат про клинопис» 2 Т. (1864), «Три роки в Азії з 1855 по 1858 рр.» (1859) та ін. Ж.-А. де Гобіно використовував поняття «раса» для того, щоб «науково» обґрунтувати відмінності людей і історичної еволюції. Він вважав, що не могло бути інтелектуальної і моральної єдності між різними расами (чорної, білої, жовтої). Але було б помилково вважати, що Ж.-А. де Гобіно вважав білу расу вищою у всіх сферах людської діяльності - інтелектуальної, емоційної, моральної і фізичної. У першому розділі дослідник писав, що цивілізація - це творіння білої раси [10, с. 238]. Що стосується мистецтва, то перше місце він віддавав Індії, Єгипту. Однак, Ж.-А. де Гобіно не підтримував ідеї змішування рас.

Ідеї Ж.-А. де Гобіно щодо нерівності рас сприйняв Ернест Ренан - великий французький учений. У своїй «Інтелектуальній і моральній реформі» він обґрунтував легітимність завоювання чорної і жовтої рас білою расою. Він писав: «Природа створила расу робітників - це китайці ... Расу земельних трудівників - це негри .... І расу господарів і солдатів - це європейці ...» [12, с. 93].

У 1859 р. Ч. Дарвін опублікував у Лондоні «Походження видів» - твір, який став справжнім виправданням колоніальної експансії. У ХІХ ст. ідеї Чарльза Дарвіна викликали справжнє захоплення. Про це свідчить поява такої течії у суспільстві, як соціодарвінізм. Ідея Ч. Дарвіна про природний відбір і боротьбу видів за існування була перенесена на людське суспільство. Соціодарвіністи говорили про боротьбу рас за існування і про виживання найсильнішої раси в цій боротьбі.

У Франції в 1859 р. група вчених на чолі з Полем Брока створила в Парижі Антропологічне суспільство. Антропологія, як наука про людину, її природну історію з цього часу почала швидко й успішно розвиватися у Франції. Ідеї антропологів, їх наукові розробки також послужили хорошим виправданням колоніальної політики. П. Брока (1824-1880) – лікар, антрополог, ерудит, один з найвидатніших людей свого часу. З 1866 р. він – член Медичної Академії, з 1867 р. – професор Медичного факультету в Парижі. У 1872 р. він заснував Асоціацію сприяння процвітанню науки, тоді ж почав видавати журнал «La

Revue d'anthropologie». У 1875 р. він заснував практичну школу антропології, в кінці життя Республіка зробила його сенатором [13, с. 32].

До завдань антропології, на думку П. Брока, входило вивчення людини в його порівнянні з вищими приматами, порівняння людських рас між собою. Пріоритетним об'єктом його власних досліджень був людський мозок. У створеній ним антропологічній лабораторії на базі медичного факультету проводили дослідження людського мозку, в основному його ваги та об'єму. П. Брок придумав різні інструменти, щоб досліджувати порожнину мозку: краніограф, краніоскоп і т. д. Шляхом зважування мозку представників різних рас, П. Брок дійшов висновку, що мозок білої людини важить більше, ніж мозок негра. Він зробив науковий висновок: «маса мозку більш значна у зрілої людини, ніж у старої, у чоловіка, ніж у жінки, у видатної людини, ніж у звичайної, у вищих рас, ніж у нижчих» [13, с. 33]. Таким чином, міф про расову перевагу білої людини намагалися науково підтвердити такі вчені, як Ж.-А. де Гобіно, Е. Ренан, П. Брок. Колоніальна експансія виправдовувалася ідеєю про расову перевагу білих, цю ідею доводили за допомогою наукових дослідів та свідчень мандрівників.

У зв'язку з тим, що расова нерівність позитивно сприймалася в суспільстві, поставало питання про моделі поведінки колонізаторів по відношенню до підлеглих народів. У французькій громадській думці склалося такі дві: це модель асиміляції і модель асоціації. Можна погодитися з А. Руссію, що обидві ці моделі «ніколи не були діаметрально і остаточно протилежні» [13, с. 97]. Дійсно, залежно від епохи і території Імперії одна або інша течія домінувала. Було й так, що прихильник однієї моделі розчаровувався в ній і ставав прихильником іншої (наприклад, П. Леруа-Больє).

Французи, які від'їжджали в колонії, прагнули щоб і на нових землях у них були ті ж права, що й у Франції. Поступово ця ідея поширилася й на тубільців. Термідоріанці в Конституції III-го року виголосили: «колонії - невід'ємні частини Республіки та підпорядковані тим же конституційним законам. Вони поділені на департаменти...» [5, с. 190]. Теорія асиміляції мала чітку логіку. Враховуючи те, що європейці вважали цінності Заходу найвищими, то всі повинні були їх розділяти і рано чи пізно прийняти їх. «Хороший закон повинен бути хорошим для всіх», - писав Кондорсе [13, с. 99]. Ця ідея епохи Просвітництва в XIX ст. знайшла своїх палких прихильників. Прихильники асиміляції посилалися на непорушний досвід Риму, який на підкорених землях трансформував соціальні та політичні структури і навіть ментальність завойованих народів. У 1843 р. генерал Бюжо - губернатор Алжиру, запропонував свою схему асиміляції: показати арабам свою силу, потім великодушність і, нарешті, ідентифікувати їх з французьким народом [13, с. 97]. Знаменитий декрет про скасування рабства від 27 квітня 1848 р. супроводжувався статтею про надання колоніям місць в парламенті метрополії [5, с. 191].

Алжир через своє географічне розташування розглядався як продовження Франції, і саме там найбільш активно намагалися застосувати модель асиміляції. У роки II-ої Імперії Наполеон III своєю знаменитою формулою «Алжир - французька колонія, але Арабське королівство» відкинув політику асиміляції.

Модель асоціації означала, що кожен завойований народ міг зберегти свої традиції та звичаї, при цьому його доля і інтереси залишалися пов'язаними з долею і інтересами колонізуючого народу [13, с. 96]. У 1870 р. з падінням імператора наказ від 24 жовтня 1870 р. затвердив в Алжирі модель асиміляції [5, с. 192-193]. З приходом до влади республіканців ця модель стала офіційною доктриною.

У роки II-ої Імперії у Франції звучать голоси не просто на користь колоніальної експансії, але й на користь будівництва колоніальної імперії: Середземноморської про яку мріяв Л.-А. Превос-Парадоль, або Далекосхідної, за яку боровся Шасслу-Лоба. В 1863 р. він писав про перші кроки французів в Індокитаї: «Мова не йде про створення колонії, такої, якою уявляли собі її наші батьки, з європейськими колоністами, інститутами ... привілеями; ні, потрібно створити справжню імперію, свого роду суверенітет ... з торгівлею, доступною всім і установами, звідки наша християнська цивілізація буде поширюватися на ці території ...» [7, с. 224]. Цікаво, що демографічний аспект в колоніальній ідеї, висловленій Шасслу-Лоба, відійшов на другий план. Це цілком пояснюється специфікою Далекосхідного регіону з його тропічним кліматом, а, значить, і труднощами його заселення європейцями.

У період II-ої Імперії французькі інтелектуали починають задумуватися про інші шляхи ефективної колонізації. Розвиток капіталізму у Франції наштотувало їх на думку про широкі можливості вивезення товарів і капіталів в колонії. Впливовий публіцист Ш. Лаволле відстоював необхідність колонізації в нових умовах. Його статтю «Сучасна колонізація» читали і оцінили Л. Гамбетта і Ж. Феррі. Він писав, що сучасним метрополіям потрібна сировина, а готовій продукції - ринки. Колонії відповідали цим подвійним вимогам. Він бачив, якою жорстокою стає конкуренція держав у світі, а з колоніями Франція могла зміцнити свій політичний вплив. З політичної та комерційної точки зору Європа задихається сьогодні у своїх вузьких межах. На його думку, майбутнє належить народам, які здійснюють колонізацію. Ш. Лаволле був одним з тих, хто вважав за необхідне продовжувати колоніальну експансію в епоху лібералізму, так як, незважаючи на втрату виняткових комерційних прав, метрополія зберігала за собою такі важливі привілеї, як расова і мовна єдність, міцні сталі відносини, які могли забезпечити метрополії перше місце на ринках колонії [1]. Ідеї Ш. Лаволле в 1870-ті рр. продовжував розвивати П. Леруа-Больє.

Таким чином, до 1871 р. динамізм колоніальної ідеї досить великий. Слідом за Ж. Валеттом не можна прийняти точку зору Г. Брюншвіга, який писав, що тільки після поразки у франко-пруській війні у Франції з'являються нові люди, завданням яких було довести, що Франція не загинула [1]. Ж. Валетт вважає, що «не було ідеологічної мутації» і «корінного перегляду» ідей з боку французької інтелігенції [14, с. 172]. Однак, необхідно підкреслити, що акценти колоніальної ідеї змінювалися, так як змінювалася політична та економічна ситуація у Франції, а також світова кон'юнктура.

Джерела та література:

1. Lavollée Ch. La colonisation moderne / Ch. Lavollée // Revue des Deux Mondes. – 1863. 15 fevr. – P. 242-263.

2. Prévost-Paradol L. A. La France nouvelle / Lucien Anatole Prévost-Paradol. – Paris: Michel Lévi, 1868. – 423 p.
3. Ерофеев Н.А. Английский колониализм в середине XIX века / Н.А. Ерофеев. – Очерки. / АН СССР, Институт всеобщей истории. – М.: Наука, 1977. – 256 с.
4. Машкин М.Н. Французские социалисты и демократы и колониальный вопрос. 1830-1871 / М.Н. Машкин. – М.: Наука, 1981. – 318 с.
5. Ageron Ch.-R. France coloniale ou parti colonial? / Charles-Robert Ageron. – Paris: PUF, 1978. – 302 p.
6. Caron J.-C. L'Europe au XIX s. Des nations aux nationalismes 1815-1914 / Jean-Claude Caron, Michel Vernus. – Paris: Armand Colin, 1996. – 477 p.
7. Duchene A. Un minister trop oublié :Chasseloup-Laubat. / A. Duchene. – Paris, 1932.
8. Ganiage J. L'Expansion coloniale de la France sous la III République. 1871-1914 / Jean Ganiage. – Paris: Payot, 1968. – 434 p.
9. Girardet R. L'idée coloniale en France de 1871 à 1962 / Raoul Girardet. – Paris, 1972. – 335 p.
10. Gobineau J.-A. Essai sur l'inégalité des races humaines / Joseph Arthur Gobineau. – Paris: Firmin Didot, T. I. 1853. – 557 p.
11. Pirrot J.-P. Stéréotype nationaux et préjugés raciaux aux XIX et XX siècle. / J.-P. Pirrot. – Louvain, 1982.
12. Renan E. La reforme intellectuelle et morale avec une notice historique / Ernest Renan. – Paris: Michel Levy, 1943. – 339 p.
13. Ruscio A. Le Crédo de l'homme blanc. Regards coloniaux français du XIX-XX siècle / Alain Ruscio. – Paris: Éd. Complexe, 1995. – 221 p.
14. Valette J. Note sur l'idée coloniale vers 1871 / J. Valette // Revue d'histoire moderne et contemporaine. – 1967. – Vol. XIV, avril-juin. – P. 158-172.

ЗМІСТ
ВШАНОВУЮЧИ ЮВІЛЯРА

Валерій Смолій

Слово про ювіляра.....4

Олександр Завальнюк

Alma mater Руслана Постоловського у 1960-1970-х рр.
(До історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту) 8

Роман Михальчук

Професор Руслан Постоловський – науковець та управлінець
(До 70-річчя заслуженого діяча науки і техніки України).....20

РОЗДІЛ 1. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Олег Озимчук

Причини конфронтації Англії та Франції в XII – на початку XIV століть 32

Юрій Терешко, Оксана Левак

Початок правління прем'єр-міністра Джуліо Мазаріні – «тіні Рішельє»
і зовнішня політика Франції у Західній Європі в період тридцятилітньої
війни (1643-1647 рр.).....38

Наталія Плюта

Демографічні, економічні та політичні фактори розвитку колоніальної
ідеї у Франції в новий час 48

Катерина Шевчук

Трансформаційні процеси в естетиці на початку – в першій половині
XX ст. 56

Ігор Десятничук

Чехи та чеські землі у фокусі прагнень чеських німців у роки
Першої світової війни 65

Світлана Шульга

Волинські чехи у зовнішній політиці міжвоєнної Чехословаччини.....73

Степан Сняк

Польська державна політика у сфері військово-фізичної підготовки.....82

Андрій Слесаренко

Друга світова війна та Голокост у кінофільмах чеських режисерів
Збинеска Бриниха та Юрая Герца.....91

Ігор Філіпчук

Інтелектуальна підготовка демократичного руху в Чехословаччині
1967-1968 рр.: суспільно-історичні обставини 99

Тетяна Опанасюк

Становлення і діяльність опозиційно-радикальних течій в СРСР
у 1987-1989 рр. 109

Інна Мартинчук

Особливості внутрішньопарламентської боротьби в Словацькій
республіці в 1993-1998 рр. 118

Тетяна Шамсутдинова-Лебедюк

Особливості сучасних взаємовідносин чоловіка й жінки у ісламі 128

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Андрій Блануца

Земельні надання на умовах земської служби як елемент станової
культури у Великому Князівстві Литовському (Друга половина XV –
середина XVI ст.) 138

Андрій Гурбик

Концепти «Звичай» і «Право» в звичаєво-правовій культурі
українських земель XVI – XVII ст. 145

Богдан Прищепя

Планування та забудова замку князів Острозьких у Старокостянтинові 159

Галина Панишко

До питання політичних аспектів українсько-польських:
від Люблінської унії до Люблінського трикутника 169

Олена Прищепя

Освітні практики Речі Посполитої на Правобережній Україні
(1773–1793 рр.) 177

Микола Кучерепа

Правовий і майновий статус православної церкви у Польщі
у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) 184

Любов Заглинська, Оксана Лукомська

Історичний аспект розвитку економічної освіти в Україні 199

Юрій Крамар

Професійно-технічна освіта на Волині у міжвоєнний період
(1921–1939 рр.) 205

Руслана Давидюк, Віталіна Данильчук

«Рідні хати» як проурядові культурно-освітні осередки Волинського воєводства 213

Юлія Візіїв

Волинський пласт: хронологія розвитку 220

Володимир Баран

Військово-чекістські операції НКВС проти українського підпілля в Західній Україні: 1939–1941 рр. 229

Валентина Доброчинська

Пропагування радянської освіти у періодичних виданнях Волинської та Ровенської областей (1939–1941 рр.) 237

Ірина Рибачок

Богословсько-педагогічна академія УАПЦ в Мюнхені 1946-1952 рр. (До 75-ліття від заснування) 244

Олена Ворон, Оксана Ворон

Релігійна політика на Рівненщині у 50-60-х роках ХХ століття 254

Дмитро Малезжик

Репресивна політика радянської влади проти творчої інтелігенції УРСР (Друга половина 1960-х рр.) 262

Олександр Комарніцький

Рівненський педінститут у роки Горбачовської перебудови 268

Сергій Жилюк, Лариса Паніна, Сергій Шапранський

Державно-церковні відносини на Житомирщині у контексті суспільно-релігійних трансформацій 1989-1991 рр. 277

Руслана Шеретюк

Мистецтво як чинник формування національної ідентичності: український контекст 285

Ірина Панчук

Сучасні протестанти в Україні: особливості ідентифікації 292

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ, МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Анатолій Філінюк, Олександр Григоренко

Мистецтво Волині ХVI – ХVII ст. у науковій спадщині професора Мечислава Гембаровича 302

Grzegorz Baziur

Świadomość narodowo-państwowa i jej rola w procesie samoidentyfikacji obywatelskiej społeczeństwa ukraińskiego – wybrane problem 308

Сергій Троян, Наталія Нечаєва-Юрійчук

Перша світова війна 1914–1918 рр. і маніпуляція свідомістю людини в умовах зародження нової світ-системи 331

Максим Гон, Наталія Івчик

Полпотівське «взірцеве суспільство» у дискурсі історії повсякдення 341

Оксана Гуменюк

Повсякдення радянської господарської культури: історіографічний аналіз 349

Сергій Троян

Постколоніальні студії: західний і український дискурс 358

Наталія Кінд-Войтюк

Інноваційні виклики вивчення історії у контексті реалізації завдань нової української школи 365

Кароліна Цинк

Охорона довкілля як об'єкт екологічної освіти (соціологічне дослідження позицій українських студентів) 372

Тетяна Кузьма

Музей як місце історичної пам'яті: практики Берліну 383

Алла Киридон, Віктор Троян

Європейська ідентичність у парадигмальних обрисах космополітичної концепції Ульріха Бека 391

Оксана Кундеус

Концептуальні основи європейської інтеграції 400

Алла Киридон

Колективна пам'ять як ціннісно-сміслова матриця національної ідентичності 405

Олег Санжаревський, Наталія Байда, Андрій Стемпіцький

Приватні військові компанії: міжнародний досвід та перспективи для України 414

Відомості про авторів.....422

Наукове видання

Слов'янський світ і Україна

Збірник наукових праць на пошану ректора
Рівненського державного гуманітарного університету,
професора Руслана Постолювського

Технічний редактор
О. М. Бориліук-Міський

Підп. до др. 08.09.2021.

Формат 70x100¹/16.

Папір офсет.

Друк цифр.

Гарнітура Таймс.

Ум. др. арк. 33,6.

Обл. вид. арк. 33,6.

Тираж 100 прим.

Видавець О. Зень
Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи РВ № 26 від 6 квітня 2004 р.
пр. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022;
тел.: 068-025-067-4; olegzen@ukr.net

Друкарня: «Формат-А»
вул. Центральна, 58, с. Корнин
Рівненського р-ну Рівненської обл.,
35304, 0362-20-53-37